

A kongói válság történeti gyökerei – a mobutizmus politikai hagyatéka

Benkes Mihály István

Az ELTE habilitált docense, a történettudomány kandidátusa, a Nizzai Nemzetközi Felsőfokú Tanulmányok Központjának (IEHEI-Nice) diplomása. Tudományos kutatásainak egyik fókuszterülete az afrikai politikatörténet elemzése és leírása. Afrikanisztikai munkájának központi vonulatát a frankofon Afrika, s ezen belül volt Belga-Kongó, a Kongói Demokratikus Köztársaság jelenkori történetére vonatkozó publikációk fémjelzik. Az ELTE BTK keretei közt 1994 óta működő Afrikanisztika Oktatási Program elindítója és szervezője.

A jelen szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Kiadja:

Benkes Mihály István

A kongói válság történeti gyökerei - a mobutizmus politikai hagyatéka

A tanulmány áttekintést ad a huszadik századi kongói történelemről, melynek ismerete elengedhetetlen a jelen politikai eseményeinek, a kialakult válsághelyzet megértéséhez. A tanulmányban kiemelt helyet kap a "kongói betegség" kiváltó okainak vizsgálata, és ezen belül a mobutizmus politikai rendszerének elemzése.

Az egykori Belga-Kongó¹ különös módon egymásnak ellentmondó minősítésekkel vonult be a köztudatba. A gyarmati berendezkedés első szakaszaiban a rendkívüli embervesztésekről, a könyörtelen kolonizációról vált hírhedtté, amit az ún. Gyarmati Szentháromság, azaz a belga állam, az egyház és a tőkés vállalatok egymással szoros véd- és dacsövetségben hajtottak végre. A két világháború közötti kapitalizációs-modernizációs folyamatban gyors és mélyreható koncentráció zajlott le a gyarmat gazdasági életében. A gyarmati rezsimet működtető metropolis szigorú szegregációs-rasszista alapú paternalista diktatúrát épített ki.

A háború alatti konjunktúrán tovább erősödő kongói teljesítményeket a világgazdaságban bekövetkezett pangás, illetve válság sem rázta meg, sőt, a koreai háború, illetve a hidegháborús hatások még további növekedést váltottak ki a gyarmat gazdasági szereplőinek körében. Ekkor vált közkeletűvé az a minősítés, hogy Belga-Kongó az egyedüli "mintagyarmat". A valóságban a 2 345 409 km²-nyi kiterjedésű gyarmatállam, miközben valóban Afrika "motorjává" vált a tőkés kiaknázás terén, egy "túlfűtött mozdonyhoz" hasonlított, amely elérte működésének kritikus határát. A mintagyarmat minősítés gazdasági csúcsteljesítményeket és a teljes körű halmazott politikai-társadalmi elmaradottságot takart.²

Kongó gyarmatállam esetében a függetlenség, a dekolonizáció gondolata későn, és más afrikai gyarmatokhoz képest is kedvezőtlen körülmények között merült fel. A belga gyarmati adminisztráció szigorú alá-fölé rendeltségi, központosított rendszerben teremtett "egységet", bel- és külbiztonságot, holott a Kongó-medencében kialakított nagy államalakulat mind földrajzi, éghajlati (klimatikus), geológiai és egyéb természeti-környezeti szempontból, mind a humán erőforrások tekintetében a sokféleség, az ellentétekig terjedő különbözőségek és a "belső", egymás közti konfliktualitás jegyeivel volt valóságosan leírható. A közép-afrikai "óriás" megalkotói azonban mindezt folyamatos represszióval, és ha kellett, nyílt gazdaságon

kívüli erőszakkal fojtották el. A multietnicitás, a tribalizmus, a régiókat megkülönböztető tradicionalista kultúrák egymásmellettsége vagy harca, a gyarmati kapitalizmus által teremtett akkulturáció és deficites modernizáció, a rasszizmus által felkorbácsolt ellenrasszizmus (fehérgyűlölet) mind-mind rejtve maradt a “kongói sötétségben”.

Tagadhatatlan, hogy míg a belgák kongói művét a világközvélemény elborzadva emlegette, a sokszereplős kolonizáció meghozta a kívánt eredményt, a Kongó-medence népei, térségei, gazdasági erőforrásai egygyé “cementálódtak”.³

Belga-Kongó 1960 első felében szinte “szabadesésszerűen” közeledett a politikai-jogi függetlenedéshez. A kongóiak öntudatra ébredésének igen rövid története csupán az '50-es évek utolsó harmadára korlátozódik.⁴ Néhány hónap alatt futották be azt a pályát, amelyet más esetekben évekig jártak be a kontinens függetlenségéért, pánafrikanista, modernista-progresszista mozgalmi és szereplői. A kongóiak “politizációja” nominálisan meghökkentően alakult: közel 120 párt sorakozott fel a függetlenné válás jegyében a hatalom megszerzéséért.⁵ Köztük néhány nagy formáció: ABAKO (Bakongo Szövetség), PSA (Afrikai Szolidaritás Pártja), MNC (Kongói Nemzeti Mozgalom), INTERFEDERAL (etnikumközi csoportosulás), CERIA (Afrikai Újracsoportosulás Központja), CONAKAT (Katanga Törzsi Szövetségeinek Konföderációja) és BALUBAKAT (a katangai lubák csoportosulása). Mindezen formációk között az MNC és a PSA közelítette meg az európai értelemben is igazolható pártszerű működést. Többségük etnikai alapon, illetve szélesebb körben vizsgálva külső inspirációra keletkezett szerveződés volt (európai pártok fiókpártjai, az egyházak által befolyásolt csoportosulások, a vállalkozói elit által fizetett pártok, illetve a telepések saját zártkörű formációi).⁶

Az autentikusnak tekinthető kongói politikai pártok és szereplők között számos ideológiai, politikai-kulturális ellentét létezett, amit - más afrikai esetekhez hasonlóan - még a függetlenség megszerzésének sürgető korparancsa sem tudott tartósan visszaszorítani. Már a függetlenné válást megelőzően is, majd az új állam vezetésében szerepet vállalók gyakorlatában is feloldhatatlan ellentét fejlődött ki. Leegyszerűsítetten: az egykori törzsi képzetekből táplálkozó *tradicionalisták* (ezek közül kerültek ki a szakadárok, az izolacionalisták, regionalisták, illetve a föderalista irány harcosai) és az *unitarista nacionalizmus* szószólói és politikusai között mélyült el a konfliktus (ez utóbbiak a független, egységes, modern központosított államot, a kongói nemzet felépítését tartották szükségszerűnek).

A kongói politikai történet a “törzsi nacionalizmus” és a “nemzeti tribalizmus” kiélezett, sok esetben mesterségesen élesztett ellentétén fejlődött ki. Az unitarista oldal kiemelkedő alakja Patrice Lumumba (MNC) volt, míg a föderalisták körében a tradicionális

vezetők, főnökök játszottak vezető szerepet, ezek közül a legismertebbé Joseph *Kasavubu* (ABAKO) vált. Kongó függetlenségi története, válsága nem pusztán arra az eltérésre (inkompatibilitásra) vetít fényt, amely a felülről és sematikus végrehajtott dekolonizáció folytán az afrikai mivolt és az oktrojált európai jogállamiság, a demokratikus berendezkedés között létezett, hanem arra a jelenségre is, hogy az afrikaiak egymás közti különbözősége, emberi természetük sokfélesége sem tisztázott, nem volt definiálható és tudatosított.⁷

Ennek a “kettős elemzési hibának”, valós, de nem eléggé tudatosított és megérlelt ellentmondásnak csatolt termékeként jelentkezett a politikai-hatalmi harcokban az a “meggyőződés”, hogy a függetlenség utáni kongói politikai harcokban a “természetes” és az “univerzális” irányultság képviselői ütköznek meg. E polarizációra számos fiktív olvasat rakódott rá, mintegy az ideológiai-politikai harc részeként. A kongói válságkutatás és az újabb elemzések tükrében megállapítható, hogy miközben a tradicionalista és modernista szellemiség képviselői kerültek egymással konfliktusba az újszülött kongói elit körében, a természetesnek mondható útkeresési próbálkozásokat a gyarmati rendszert feladni kényszerülő anyaországi és telepes szereplők a kongói vezetők lejáratására használták fel. A szövetségük azt a célt szolgálta, hogy a gyorsított és hibákkal terhes dekolonizáció nyomán keletkezett gazdasági, politikai, intézményi űrt (működésképtelenséget) kihasználva a kongói ügyek “internacionalizálásával” megteremtették az ismételt beavatkozáshoz szükséges feltételeket (a Kelet-Nyugat, a szocializmus-kapitalizmus, a nacionalizmus és kommunizmus típusú ellentétek betáplálása a kongói eseményekbe ilyen előfeltételt jelentett a katonai, diplomáciai és kommunikációs intervenciók végrehajtásához).⁸

Tény, hogy sem az atavista, sem a modernista kongói politikusok nem rendelkeztek átgondolt stratégiai elképzelésekkel arra nézve, hogy miként szilárdítsák meg az elnyert függetlenség keretei közt a kongói viszonyokat, hogyan biztosítsák annak külső feltételeit, nemcsak az Afrika-közi és szomszéd kapcsolatokban, hanem tágabban a nemzetközi társadalom körében is.

A modern politikai kultúrában járatlan elit és szinte teljes mértékben manipulált tömeg ebben a szembeállításban időről időre a “visszaesés”, a “visszarendeződés” áldozatává lett. Ez magyarázza meg végső soron az első felelős miniszterelnök bukását és likvidálásának elborzasztó módját⁹, amelyet a belső riválisokat felkészítő és támogató kolonialista ultrákkal együttműködő, hataloméhes, a tradicionalizmust felvállaló - európai diszkrécióval szólva ókonzervatív - vezetők (Kasavubu, Csombe, Kalondzsi és mások) tanúsítottak. Ezenfelül az adott korszak jellegének megfelelően igen gyorsan bekövetkezett az ellentéteknek az az

értelmezése, miszerint a “kommunizmus” és “szocializmus”, illetve a még csiráiban ki sem fejlődött “afrikaiság” került szembe egymással, úgy, hogy ehhez a mozgáskereteket és szabályokat az európai polgári értékrend alapján határozták meg. Az imperialista gyarmati világrendszer megszűnésével, a nemzetközi erőviszonyokban ezzel összefüggésben elkezdődött változásoktól viszolygó szereplők (nyugati hatalmak kormányai, magánérdekű csoportok, rasszista körök képviselői és kommunikációs partnereik) ezt a dimenziót igen korán kiaknázták, s ezzel jelentősen befolyásolták általában a hidegháború menetét, de különösen válságócok mikrotörténetét, így a kongói válság menetét és térbeli, időbeli kiterjedését is. (Ismert, hogy vezető nyugati napilapok P. Lumumbát kriptokommunistaként ítélték el, azért a nyílt, sok tekintetben racionális-progresszista törekvéseért, hogy a belgák által mintegy “összepréselt” kongói népeket a függetlenségi korszakban is együtt tartsa.)¹⁰ A kongói helyzet megoldásának ezt a centralizációs, egységesítő módját skrupulusok nélkül szovjetizálási törekvésként bélyegezték meg. Lumumba kormányfői hitvallása arra a történelmi feladatra összpontosult - néhány hetes tényleges kormányfői hatalma birtokában -, hogy a művi módon életre hívott kongói “nemzetállamot” megtartva ténylegesen megalapozza a nemzetné válást a multietnicitás és halmozott elmaradottság ellenére is. Lumumba tudatában volt annak is, hogy egy ilyen állam- és nemzetépítő tevékenység anyagi forrásait csak egységes és központilag ellenőrzött szerkezetben lehet biztosítani.¹¹

A politikai szecesszionizmus, a centrifugális hatású politikák, a föderalizmus merev szembeállításával az egységes nemzeti Kongó jövőképeivel, az etnikai és tartományi-gazdasági alapú kiválások alapjaiban támadták az új kongói államiságot, a kongói szuverén fejlődést. A történelem fintora, hogy a belga uralom által teremtett rend keretében a szabadságuktól megfosztott kongóiak a rendszeres elnyomáshoz idomulva őrizték meg - ha nem is érintetlenül - a maguk eredeti értékrendjét, érzelmi-szellemi képességeiket, majd az elnyert jogi függetlenség birtokába jutva parttalan szabadságköveteléseikkel, önzéseikkel, partikuláris törekvéseikkel folyamatosan rombolták a társadalmi rend új alakzatait, illetve teljesen le is bontották ezeket a jogi-politikai, intézményi struktúrákat. Ez a “végigvitt belső dekolonizáció” likvidálta a kongói elitek önnön minimális mértékben létező erőit, egyszersmind tovább züllesztve a kongói népesség egészét.¹²

A kommunista csatlósság vádja megalapozatlannak bizonyult, már csak azért is, mert a szovjetizált blokk központja - Moszkva és az SZKP - nem mutatott érdemi érdeklődést a Kongóban kirobbant polgárháborús válság iránt, s később sem, amikor a nyugatiak intervencióira sor került.¹³

Az Első Köztársaság (1960-1965)

Az Első Köztársaság történetét Kongóban a brüsszeli politikai és gazdasági kerekasztal-tárgyalásokon megvetett alapokon az ellentétes érdekű kongói és külső erők összetűzései alakították. Nemcsak a kormányzati szférában, hanem széles bázison, helyi és regionális méretű ellenállások és lázadások formájában jutott kifejezésre a multipolarizációra való fogékonyság. A függetlenséghez fűződő túlzott és önző várakozástól a valóságos viszonyok nemhogy elmaradtak, hanem a “paternalista rend” után bekövetkezett káosz, bizonytalanság, a működésképtelen állam okozta károk, az indulatok korlátlan terjedése együttesen eredményezték a régi-új gyakorlat megjelenését: *az erőszak kultuszának befogadását*.¹⁴

Az 1960 júliusában keletkezett krízis kiindulási közege a csend őrség (Force Publique - FP) volt, amely belga parancsnokság alatt maradt egy ideig. Parancsnoka, Emile *Janssens* tábornok figyelmen kívül hagyta az első felelős afrikai kormány ténykedését. Katangában (Shaba) Moise Csombe napokon belül bejelentette a tartomány függetlenségét. A stratégiai nyersanyagokban gazdag vidéken az európai és amerikai érdekeltségű tőkés vállalatok, illetve bankok képviselői befolyásuk alatt tartották a helyi politikusokat, főként Moise Csombét. A kongói belgák exodusa a fenyegetettség következtében felgyorsult, s őt Brüsszelből a káderréteg utasítást kapott a metropoliszba való visszatérésre. Lumumba kormánya megszakította a diplomáciai kapcsolatokat a Belga Királysággal (júl. 12.) és segítséget kért az ENSZ-től a helyzet normalizálásához. Ezt a kérést Lumumba és az államfő (Kasavubu) együttesen megismételte (júl. 13.), hivatkozással arra, hogy a belga kormánycsapatokat vetett be a “nemzeti terület ellen”. További lépésként Kasavubu és Lumumba Hruscsov SZKP főtitkárhoz fordult, kérve, nyújtson segítséget, ha a “nyugati tábor nem vet véget a szuverén Kongói Köztársaság elleni agressziós cselekedeteinek”.

A kongói válság ettől kezdve két síkon eszkalálódott: az ENSZ által vezetett nemzetközi műveletek (ONUC - Operations des Nations Unies au Congo) révén (ideértve *Dag Hammarskjöld* ENSZ-főtitkár ambivalens szerepvállalását is), valamint a Kelet és Nyugat közötti konfrontáció szintjén. Hammarskjöld rövid idő alatt, augusztus hónapban Lumumba eltávolításában látta a pacifikációhoz vezető megoldást, sőt ettől tette függővé, hogy a szakadár Katanga visszavezethető legyen az új állam keretei közé. Az ENSZ nevében megszólaló főtitkári következtetés növelte a zűrzavart, a Lumumba-ellenes erők fokozták ellenállásukat, felkészültek a szeptemberi államcsínyre.¹⁵ Háromra nőtt az ún. disszidens tartományok száma:

Katanga mellé felsorakozott Dél-Kasai (a Kalondzsi vezette lubák), Stanleyville-ben pedig Lumumba szellemi és fegyvertársa, Antoine *Gizenga* válaszként megszervezett egy Lumumbához hű tartományi hatalmi bázist.

A Lumumba elleni puccs, majd bestiális módon történő meggyilkolása (1961. január 17.) és halálának bejelentése (1961. február 10.) közötti időben a kongói válság kiszélesedett, egyre mélyült. Jóllehet a Cyrille *Adoula* vezette új kormány 1961. augusztus 2-án megalakult az ONUC nyomására, a degradációs folyamat nem állt le.¹⁶ A szecesszionista erővel, s a mögöttük álló külső szereplőkkel szemben az új kormány sem tudott eredményt felmutatni. Adoula részleges sikerei ellenére a sorsdöntő ügyekben nem történt előrehaladás: 1963 szeptemberében ugyanazok a konfliktusok terhelték meg a kongói politikai-társadalmi életet, mint Lumumba likvidálásakor.¹⁷ Katanga és Dél-Kasai szecesszionizmusa, az államfő és a miniszterelnök ellentéte, feszült viszony a törvényhozás és a végrehajtói hatalom között, a parlament többszöri bénultsága, alkotmányos válság, forradalmi felkelések a keleti tartományokban tovább terhelték a belpolitikai viszonyokat (ld. a Gaston -Emile *Soumialot* és a Pierre *Mulele* vezette fegyveres felszabadító harcokat, továbbá a *Felszabadítás Nemzeti Bizottságának* (CNL) megalakítását Brazzaville-ben).¹⁸ A sok tekintetben a lumumbista irányultságot is "átmenteni" szándékozó Adoula-kormány az 1964 júniusában az alkotmánymódosításra vonatkozó referendum következményeként lemondásra kényszerült. A kormányváltásra nagy befolyással lévő ún. *Binza-csoport* (nyugati szimpatizáns politikusok - *Nendaka, Ndele, Kandolo, Bomboko* és mások), valamint a hadsereg parancsnoka (Joseph -Désiré *Mobutu*) kikényszerítették a "szakadár" Csombe "meghívását" az új kormány alakítására.¹⁹

A katangai vezető a kormányhatalom birtokába jutva minden más erőt és szereplőt kirekesztett a hatalom gyakorlásából, egyértelművé tette, hogy eredeti programját a külföldi szakértők támogatásával kívánja véghez vinni: visszaverni a lázadókat, szintén külföldi segítséggel (zsoldosokkal, valamint a belga vezetésű katangai csendőrséggel). Csombe átmeneti kormányától 1965. október 13-án az államfő "alkotmányellenes" kormányzati gyakorlat címén visszavonta a meghatalmazást, s így utat nyitottak egy új kormány megalakításának.²⁰ A Evariste *Kimba*-kormány által bejelentett politikai irányultság (az el nem kötelezett afrikai államokkal való kapcsolatkeresés, távolságtartás a "külső támogatóktól", különösen a belga szakértőktől, a zsoldosok kiutasítása, pacifikáció és konszolidációs lépések stb.) nem nyerte el a Nyugatnak elkötelezett, a nyugati hatalmak által támogatott "kemény mag", így közvetlenül a

hadsereg felett rendelkező Mobutu tábornok tetszését sem, aki 1965. november 24-25-én végrehajtotta a második puccsot, elmozdítva immár magát az államfőt is.²¹

Az első köztársaság megszüntetése és a kongói válság tartóssá válásának okai egybevágnak:

- felületes, elégtelen dekolonizáció;
- az ENSZ - mögöttes nyomásgyakorlóként az USA – “gyámkodása”, felügyelete a mérsékelt, Nyugat-barát erők érdekében;
- a fiatal kongói állam működésképtelensége a permanens válság, a polgárháború és lázadások állandó közegében;
- a politikai intézmények semmis volta, kiüresedése az öncélú hatalmi harcokban;
- a szecesszionista, etnikai, rasszista és szociális ellenségeskedéseket élesztő erők közvetve és közvetlenül is az autoriter, központi (egypárti v. állampárti) rezsim bevezetésének kedveztek;
- az afrikanizáció kudarca nyomán új ellenzéki, ellenálló és lázadó szervez ődés indult el; megerősödött a vidéki, regionális útkeresésekbe vetett hit.²²

A Második Köztársaság (1965-1980) - A mobutizmus

Az új éra - későbbi elnevezése: *mobutizmus* - egyértelműen az erő bevetésén, alkalmazásán nyugodott, s ehhez mindennemű támogatást elnyert, megkapott a nyugati világ érdekelt hatalmaitól. (Eleinte a belga kapcsolatot részesítve előnyben, majd hirtelen fordulattal az Amerikai Egyesült Államok és a multinacionális vállalatok védernyője alá helyezkedve biztosította magát Kongó “egyedüli erős embere”.) Különös ívet hozott létre a továbbtartó kongói krízis. Mobutu az oligarchikus, monarchista irányba fordította a kongói állami - társadalmi berendezkedési viszonyokat.²³

A kongói “közeg” sok tekintetben megfelelt az általános afrikai jellemzőkkel rögzíthető viszonyoknak:

- A *társadalmi dimenzió*ban nem kellett komoly “osztályharc” számolni, annak ellenére sem, hogy Kongó az iparosított területek közé számított. A sajátos helyzetű kongói munkásrétegek ideológiai mozgósítása szinte lehetetlenség volt, kivéve a tribalista, avagy az európai befolyásolás lehetőségét (éppen ezek eredményezték a kongói munkások ideológiai mozdíthatatlanságát).

- A kongói társadalomban más afrikai régiókhoz, országokhoz képest előrehaladottabbak voltak a kapitalizáció differenciáló hatásai, ám a “mezőgazdasági proletarizáció” itt sem következett be.²⁴
- A függetlenség első évei paradox módon növelték azt a várakozást a kongóiak tömegeiben, hogy tevőlegesen járulhassanak hozzá a krízis leküzdéséhez. Az aktivitás természetes, és szinte egyedüli módjával az erőszakot fogadták el.

A mobutizmus alapvetésének központi gondolata a rend minden eszközzel történő helyreállítása volt, ehhez jelentős külföldi érdekek is fűződtek. Nem elsősorban elvont nemzetközi biztonsági megfontolások, különösen nem a hidegháborús szembenállás okán, hanem a kongói és dél-afrikai bányaérdekeltségek működtetése jegyében.²⁵ Természetesen a “kongói láz” megszüntetését sürgette az is, hogy a kontinens déli része, a Kongóval szomszédos luzofon Afrika összefüggő válságövezetet jelentett, s a politikai Nyugat nem hagyhatta figyelmen kívül az éledező felszabadító törekvéseket (a térségben diplomáciai és gazdasági aktivitásba kezdett a szovjet blokk mellett a Kínai Népköztársaság is).

Mobutu még 1965 decemberében kinyilvánította, hogy véget vet az első köztársaság alatti “ostobaságoknak”, amely a többpárti versengés következménye volt.²⁶ Első lépésként életre hívták a *Köztársaság Önkénteseinek Csapatát* (Corps des Volontaires de la République, CVR) a “nemzeti tudat fejlesztése”, valamint a lakosságnak az “újjáépítésben” való érdekeltté tétele céljából. (ld. a CVR 1966. jan. 9-i megalakulásakor kiadott nyilatkozatot).²⁷ Maga Mobutu definiálta később a célkitűzéseket: “Nemzeti tudat, éberség, újjáépítés” - hirdette a január 20-i program. Az *éberség* adott legitimitást a másként gondolkodók, a központi akaratot bírálók, ellenzékiek és ellenerők, a korábban működő politikai érdekvédelmi, kulturális szervezetek és pártok rendszeres figyelésére és “kiszorítására”. Felülről irányított “forradalom” volt ez, amely az egész országra kiterjedő szervezkedési-mozgalmi kötelezettséget írt elő (nemzeti szemináriumok, bizottságok, körök, hivatalok kezdték meg működéssüket a központi akarat közvetítésére és feltétlen befogadtatása érdekében). Amíg a CVR körül az apolitikusság látszatát igyekeztek fenntartani az új vezetés részéről, addig Mobutu egyre nyíltabban hangzott: Kongó jövőjét egy tömegpárt, illetve egyetlen élcsapatpárt lesz képes biztosítani. 1967. április 17-én került sor hivatalosan a *Forradalom Népi Mozgalma* (Mouvement populaire de la Révolution, M.P.R.) megalakítására, amely mozgalomnak valójában a CVR már megvetette alapjait. (A CVR napokon belül beolvadt az MPR-be.) Az új éra iránti bizalomkeltés fő eszköze volt Lumumba politikai rehabilitációja. A kongóiak, különösen az emigráció tagjai megütközéssel figyelték az álságos politikai propagandát.

Az MPR már szabályos pártként működött (kongresszus, Politikai Iroda, Nemzeti Végrehajtó Bizottság alkotta), s minden hatalmat magához vont, élén Mobutu tábornokkal.²⁸ 1967. május 20-án közzétették az állampárt manifesztumát (Nsele Manifesztum), amely kizárólag politikai üzenetet fogalmazott meg a válság megszüntetése céljából.²⁹ Eszerint kulcskérdés volt az államhatalom helyreállítása és – úgymond – a demokratikus szabadságok tiszteltben tartatása. “Hazafias breviáriumban” népszerűsítették az állampárti-pártállami törekvéseket.

A *Nsele Manifesztum* (1967. június 24.) az új ideológia alapjait az első köztársasághoz mérten határozta meg, s ennek legfőbb üzenete a gyökeres váltás végrehajtása volt. A “nacionalista”, “népi” és “forradalmi” kurzus keretében a tribalizmus ellen, az államhatalom megerősítéséért (a föderális elvek ellenében), az egypártrendszer és a prezidencializmus bevezetéséért hirdetett harcot, amely a tömegek tevőleges támogatását igényelte. “Paradoxális forradalmat” indított el, olyan felülről vezényelt konfliktusos folyamatot, amelynek hirdetett tézisei (népi demokrácia, demokratikus centralizmus, az erős államhatalom, a prezidenciális berendezkedés, a népszuverenitás kinyilatkoztatása) ellenére előbb a “monarchikus”, majd az “oligarchikus” berendezkedés valósult meg.³⁰ A “paradoxális forradalom” kulturális dimenzióban egyszerre hirdette és tagadta az eredeti afrikai és törzsi autenticitást és az új állam szolgálatába a “kulturális szinkretizmus” felfogását állította.

A mögöttes koncepció csak napokkal később vált ismertté, s ez a mobutista rezsim ideológiai titkos fegyvere volt: az autenticitás-elmélet és politika. Az egyeduralkodó (Mobutu személyéhez kötött új rend), az egypárti uralom gyors kialakítása egyes régiókban ellenzéki mozgásokat keltett (pl. Alsó-Kongóban a *kongó* népcsoportban, vagy a Kasai-beli lubák körében), de ezek csak átmeneti időre érvényesíthették helyi, különálló véleményüket.

Sokkal kétségesebb volt, hogy a lázadó erőkkel képes lesz-e felvenni a harcot a központi hatalom. A kérdés ugyan eldőlt a Nemzeti Hadsereg (Armée Nationale Congolaise, ANC) megszervezésével és bevetésével, azonban a kongói fegyveres ellenállók és lázadók nem szüntették be tevékenységüket (1972-ben Mobutunak ismét meg kellett hirdetnie a “tisztoztás évét”).³¹

Hivatalosan – szavakban – a Nsele Manifesztum szolgált zsinórmértékül az ország teljes társadalmi életében:

- a nyilatkozat ígéretet tett a törvény előtti egyenlőség biztosítására, a helyi érdekek érvényesítésére, a múlt hibáinak felszámolására;

- az élethez és a fizikai integritáshoz való jog kiterjesztését rögzítette, elítélve a kialakult helyzetet, amelyben néhány ezren kiváltságokra tettek szert a többség rovására;
- külön szólt a személyes szabadság sérüléséről, a szólásszabadság súlyos fogyatékosságairól, az alkotmányos garanciákról.

A manifesztum elveinek gyakorlati alkalmazására nem került sor, funkcióját betöltötte azzal, hogy kinyilvánított ország-világ előtt. Ami a mobutizmus érájában megvalósult, az inkább “bantu demokrácia”, egy autentikus - időközben zaireinek átkeresztelt - kongói uralmi modell volt. A zaireizáció és az autenticitás egy zárt rendszert alkotott, amelyben vezérelvként fogalmazódott meg: “minden erő a Nemzetből táplálkozik”. Az állam polgárai “beleszülettek” az MPR-be, a mozgalomba, s ettől szabadságukat is elnyerték, illetve e szabadság “birtokában” erőt merítettek, hogy a közösségi célokat szolgálják. Az egypárti uralomhoz, az állampárti gyakorlathoz átigazították az alkotmányt. 1970-től kezdve az MPR nem csupán az ország egyedüli politikai ereje volt, hanem egyúttal az állam legfelsőbb intézménye is. Az állami szervek a Mozgalom szerveivé alakultak át (köztársasági elnök, nemzetgyűlés, kormány, bírósági hatalom).

A mobutista rezsim által életre hívott új hierarchia a következőképpen festett: Elnök, Politikai Iroda, Kongresszus, Törvényhozói Tanács, Végrehajtó Tanács és Igazságügyi Tanács. A zairei nemzet politikai átszervezése az 1974-es alkotmányrevízióval “véglegessé” vált.³² Mobutu ekkor már levetette álarcát, kinyilatkoztatva: “Amíg élek, nem fogom soha eltérni egy másik párt megalakítását” (1974. febr. 5-i beszéd).

A nemzetközi közvélemény elfogadta, hogy az autenticitás Mobutu találmánya a kongói válság kezelésére, Kongó/Zaire felvirágoztatására. Valójában az “eredetiség” gondolata és felhasználása a politikai irányultság, a társadalmi értékrend meghatározásához Afrika -szerte ismert ideológiai elem volt. Kongóban *Ma bike-Kalanda* publikálta idevágó gondolatait³³. Ő és sok más afrikai gondolkodó az afrikai kulturális örökségben, a négritude -ben látta egy hiteles új politikai-társadalmi építkezés biztosítékát. (Vö. a *Szenegáli Progresszista Unió* eszmei törekvéseivel, amelynek elnöke 1971-ben először használta az autenticitás fogalmát.) Kongóban ezt követően a mobutista gyakorlatban rendszeresítették az autenticitás gondolatát, mintegy annak a politikának a hitelesítésére, amely a zaireiek személyiségére alapítva folytatja tevékenységét. Az autenticitás szolgált alapul a sajátos zairei nacionalizmus megalkotásához.

Végző soron a zaireizáció pregnánsan jelezte, hogy Afrikában a függetlenségi korszakba lépve az államiság egypárti kisajátítása, a pártállami gyakorlat bevezetése nem

pusztán véletlen vagy szubjektív jelenség, hanem a dekolonizációs paradigmaváltáshoz kapcsolódó átmeneti, általánosan érvényesülő/érvényesíthető politikai formáció. Ugyanakkor megállapítható, hogy Kongóban - miként másutt is - ez a politikai formáció zsákutcába torkollatta a fejlődést. Mobutu ennek örve alatt volt képes a maga "monarchiájának" alapjait megvetni. Kongó/Zaire továbbra sem oldotta meg a válság forrásait, csak elnyomta, eltüntette azokat. Az MPR és az ANC minden ellenérdekelt erőt likvidált: politikai pártokat, politikusokat, egyházat, egyetemistákat, a "lázadók" különféle csoportjait, etnikai csoportokat, "összeesküvő" egyéneket. Több esetben nyílt katonai segítséget kért és kapott Kongó központi kormánya az Egyesült Államoktól, Franciaországtól és más nyugati szereplőktől, szervezetektől.

A monarchista irányváltás első állomása a parlament szerepének megtörése volt. A folytatás a végrehajtó hatalom lejáratása volt, a miniszterelnöki poszt legyengítése, s ezzel párhuzamosan az elnöki főtitkárság kialakítása, majd ez utóbbi átszervezése Elnöki Irodává (1967. okt.), melyet az elnök bizalmi embere, az állam második vezetője irányított. Végül a zaireizáció keretében átírt alkotmány biztosította Mobutu számára, hogy mint *elnök* többé már ne az MPR inkarnációjaként tűnjön fel 1975 után.³⁴

A Nyugat mérvadó hatalmainak védőszárnya alá vont mobutista rezsim a gazdaságpolitika terén fokozatosan alulteljesített a gyarmati korszakhoz képest. Jóval 1975-öt megelőzően megmutatkoztak a gazdasági, pénzügyi és társadalmi-intézményi válságjegyek a második köztársaságban. A kongói degradációs folyamatot a zaireizáció sem tudta megállítani. Ez a quasi nacionalizációs stratégia, melynek kiemelt célkitűzése volt a kongóiak kulturális-ideológiai és politikai manipulálása a gazdaságban, Belgium szerepének csökkentését eredményezte, s ennek következtében utat nyitott a főként az USA-ban bejegyzett tőkés vállalatoknak. Az USA-adminisztrációk ezzel egyidejűleg fokozottabb támogatást vállaltak a Mobutu-rezsim érdekében.³⁵ Az USA mellett az Európai Közösség is hangsúlyosabb szerephez jutott a zaireizációt követő évtizedekben.

A zairei gazdaság akut válságának ismert okai voltak:

- hiányzott a hosszú távra szóló fejlesztési politika, a stratégiai tervezés;
- nem létezett egy rögzített prioritási rend;
- rendkívül gyenge kormányzási gyakorlat valósult meg;
- a kongolizáció/zaireizáció pejoratív tartalmat kapott a végrehajtás során, az általános rendetlenség szinonimájává vált;

- a Világbank, a Nemzetközi Valutaalap és a nyugati hatalmak tartós gyámkodása ilyen feltételek közt nem járhatott eredménnyel (1976-tól az FMI konkrét módon igyekezett segítséget adni, l. az ún. “Plan de relence”-politikájukat, de a rövidtávú stabilizációs intézkedések is rendre zátonyra futottak).

A mobutista “forradalom” számos egymásnak ellentmondó célkitűzést, motivációt vegyített mind a hivatalos program, mind a végrehajtás vonatkozásában (antitribalizmus, törzsi autenticitás, klán-alapú szolidaritás, államkapitalizmus, nacionalizáció, tőkés privatizáció, népi demokratikus és ún. “szocialista” kísérletek, a föld állami tulajdonlása stb.).

Ezt az inkohereus ideológiát és kormányzati felfogást kiegészítette a mobutista éra külpolitikai ingamozgása, mely nagymértékben a dekolonizáció sajátos menetéhez és a Kelet - Nyugat szembenállásához kapcsolt önkényes minősítésekkel következett. A “fehér-ellenességet” az unitarista nacionalizmus következményének tartották. A pánafrikanista és tiermondialista³⁶ szellemiséget ugyancsak ebbe az értékrendbe sorolták. Így történhetett meg, hogy a zairei viszonyok közepette a törzsi autenticitás, a törzsi nacionalizmus, a “történeti kontinuitás” a nyugati “fehér barátok” támogatásával találkozott. (ld. a kongói “fejlettek” és “hagyományos főnökök” engesztelhetetlen harcait, továbbá a “fehér-fekete” együttműködést a katangai szakadárság idején.)

A második köztársaságot átható ambivalenciák is visszatükrözik a kongói viszonyok zavarosságát: nacionalizmus és függés, a hatalom centralizációja egy személy kezében, a hadsereg szerepének túlnövesztése, a centralizáció és lojalitás az állammal; konszolidáció a demokratikus reflexek életre hívása nélkül, egy uralkodó politikai osztály megteremtése a személyi kultusz megtartásával és az autenticitás fokozatos felszámolásával.

A fentiekhez járult Mobutunak az a gátlástalansága, mellyel az unitarista nacionalizmus politikáját hangoztatva, Lumumbát nemzeti hőssé avatva, magát a mártír követőjeként, programjának egyedüli végrehajtójaként tüntette fel.

A legfőbb kríziselemek elárulják, hogy a mobutizmus nem hozott reális elmozdulást Kongó életében, sőt növekedés helyett csökkentek az ország termelői képességei.³⁷ A zaireizáció megbukott, a nacionalizáció, majd az ellenkezője, a denacionalizálás (visszarendezés) széttűllesztette a gazdasági életet, amit a külföldi vállalatok és a nyugati világ érintett szereplői is veszteséggé éltek meg. Különösen nagy visszaesés következett be a mezőgazdaságban és a szállításban. Tragikusan alakultak a lakosság életkörülményei. Az ország külső adóssága 1965 és 1976 között 185,5 millió USD-ről 2900 millióra nőtt. (A külső eladósodás tekintetében Zaire

az első helyet foglalta el a következő években. A mobutista “stabilizációs” kísérletek sorra megbuktak.)

Idővel a mobutista külkapcsolatok hektikussága, negatív hatása is jelentkezett. Mobutu belpolitikai rögtönzéseire hasonlóan, a külügyekben is többször hajtott végre “fordulatot”. Ezek közül a leglátványosabb a belgáktól való eltávolodás volt, amivel mindenekelőtt az Amerikai Egyesült Államoknak engedett teret. A külpolitikai manőverezést azonban mindvégig a nyugati tömb érdekeihez való igazodás határozta meg. A Kínai Népköztársasággal való kapcsolatkeresés 1973-ban sokkal inkább taktikai lépés volt, hogy ezzel ellenfeleit gyengítse. (ld. Soumialot vagy az ún. *Kamanyola* divízió fellépését a központi hatalom ellen.) A belgákkal szembeni függetlenedés látványos, de csak időleges volt. Az Izraellel való szakítással (1973) az arab államok felé nyitott a diktátor, miközben az USA-nak való alárendelődés megszakítás nélkül erősödött.³⁸ A Washingtonból induló gazdasági jellegű összegek csökkentek, ugyanakkor a katonai támogatások folyamatosan nőttek 1965 után. Eközben a belga-zairei kapcsolatok a 80-as évek fordulójára ismételten stabilizálódtak. (A zairei bankszektor 50% -át belga csoportok tartották ellenőrzésük alatt.)³⁹

Afrika-közi politikájában Fekete-Afrika ún. reakciós államainak szószólója volt - akárcsak Marokkó Észak-Afrikában -, szembehelyezkedett az újabb függetlenségi hullám szereplőivel (ld. az ausztrál-afrikai forradalmi harcokat). Zaire a Dél-afrikai Köztársasággal közösen közvetve és közvetlenül is beavatkozott az angolai küzdelembe. Mobutu megkísérelte felzárkóztatni *Idi Amin* ugandai elnököt, valamint Jean-Bedel *Bokassa* császárt (Közép-Afrika).⁴⁰ Zaire a francia és egyiptomi légierőtől kapott támogatást, hogy megtorló támadásokat intézzen zambiai és angolai falvak lakói ellen (1977 tavasza). A nyugati hatalmak köréből Franciaország elkötelezettsége érdemel külön említést, *Valéry Giscard d'Estaing* elnöksége alatt. Mobutu hatalmát kezdettől fogva a CIA is biztosította, amely a '70-es években 400 fős ügynökhálózatot tartott fent az országban. Első számú feladatuk a frontországok offenzívájának megelőzésére, ellensúlyozására irányult.⁴¹

Belgium az átmeneti drámai veszteségek után új módon építette fel zairei érdekeltségeit (részvétel az exporthitelezésben és beruházásokban, különféle miniszteriális területeken a közsféra segítése, a Közös Piac által vállalt programokban való részesedés, továbbá számos nem-kormányzati szervezet műveleteinek kezdeményezése, továbbá hadi és katonai segítség folytatása).

A Közös Piac komoly stabilizációs hatással, a mobutista rezsim sorozatos válságainak enyhítésével, minden téren való támogatással elérte, hogy az USA mellett az Európai

Közösségektől való függése Zairénak jelentősen nőtt. (A kelet-közép-európai összeomlást követően éppen az EK fejthetett ki különös nyomást – nem utolsósorban az USA befolyásának ellensúlyozására is – a rezsim “demokratizálásáért”).⁴²

Az ellenzéki szerepe

A belső ellenállási góccok mellett, amelyek az ország keleti tartományaiban és a határvidéken évtizedek alatt fejlődtek ki, a tartós ellenzékiesség destabilizálta a központi hatalmat. A mobutista diktatúra ezért kíméletlenül üldözte és likvidálta a legenyhébb kritikák megfogalmazóit, szószólóit is. A társadalom különféle rétegeiben alakult ki az ellenzékiesség, kiváltképpen a zairei egyetemeken és a külföldön tanulók körében. Mobutu a hatalomátvétel idején még az ifjú generáció forradalmi naivitását használta ki, hogy a kongói politikai életből kiszorítsa az első köztársaság politikai szereplőit. A *Kongói Egyetemisták Általános Uniója* (Union Générale des Étudiants Congolais, UGEC) által képviselt ifjúság azonban csakhamar rádöbrent, hogy az elnök-tábornok hatalmi törekvéseinek játékszereivé váltak. Köreikben a szocialista irányultság eszmeisége terjedt el (különösen a külpolitikai szférára vonatkozóan). Mobutu 1965 és 1968 között taktikai megfontolásokból mintegy átvéve politikai nyelvezetüket próbálta visszaszorítani az ellenfeleit.

Az 1968-as egyetemi affér idején – ekkor a Lovánium Egyetem hallgatói tüntettek *Humphrey* amerikai alelnök látogatása miatt – a hatalom feloszlatta a diákszervezeteket, s letartóztatásokkal, üldözéssel félemlítette meg a neokolonialista befolyást ellenző, felvilágosult diákságot. 1969. június 4-én már sortűz fogadta a reformokat sürgető egyetemistákat Kinshasában. (Két évvel később megismétlődött a súlyos incidens.) 1971-ben a hatalom egyetlen jól ellenőrzött központi intézménybe olvasztotta be a felsőfokú intézményeket *Zairei Nemzeti Egyetem* (Université Nationale du Zaïre, UNAZA) néven. Az új nemzedék szervezkedése nem szakadt meg, külföldön új diákszervezetek alakultak, köztük a marxizmus szellemiségétől befolyásolt körök is (az egyik központ Belgiumban működött).

Az egyetemista ellenzékiesség eklektikus eszmeiséggel jelentkezett. A szocialista opció mellett, azzal elegyedve erősen terjedt a nacionalizmus és patriotizmus gondolatisága, mellyel a tribalizmus és regionalizmus megszüntetését akarták elérni.⁴³ Követelték az ország kül- és gazdaságpolitikájának megújítását, a korszerű ismeretek és a szakszerűség érvényesítését a politikai gyakorlatban. Javaslatokra Mobutu részéről újabb erőszak volt a válasz (pl. *II. János Pál* pápa zairei látogatásakor bezárták az egyetemet, a hallgatókat kötelezték arra, hogy

lakóhelyükre utazzanak). Ismét bebizonyosodott, hogy a “kongói betegség” oka maga Mobutu. Ez a kritika még az MPR kádereképző iskolájában is megfogalmazódott, kimondva, hogy “Mobutunak és egész bandájának eltávolítása” a legfontosabb kérdés.

A Mobutu-ellenes hangulat fellazító hatása alól sem a korlátozott zairei parlament, sem a kormányzati körök nem vonhatták ki magukat. A képviselők azonban csak mérsékelt hangvételű folyamodványban tettek kísérletet a rendszer alapvető hibáinak feltárására, nevezetesen az MPR és az állam fúziójának kritikájára.⁴⁴

A politikai ellenzékiesség másik híressé vált dokumentuma a “*Projet du Société*” c. tervezet. A *Társadalmi Programot a Demokraták Uniója a Társadalmi Haladásért Párt* (Union des Democrates pour le Progrès Social, UDPS) jegyezte, s Mobutu személyes “elhajlásában” jelölte meg a bajok forrását, következésképpen a párt szembenállást hirdetett az oligarchikus mobutista uralommal. Pozitív közösségi, ún. *kommunotarista rendszerre*⁴⁵ való áttérést sürgettek, amely felfogásuk szerint leginkább megfelel az afrikai szellemiségnek és mentalitásnak. A kommunotarizmus az UDPS szerint alkalmas keretet nyújtott volna a népszuverenitás, az igazságosság, a tolerancia és más “polgári kötelességű” értékelem megerősítéséhez a közgondolkodásban. Az UDPS-terv részletesen tematizálta és ütemezte a rendszerváltást Zairében, s a ‘80-as évek elejétől kezdve komoly ellenzéki nyomást fejtett ki, hiteles erőként jelentkezett, hátrányára azonban mintegy “törzsi” mezben szerepelt (tagjai többségükben kasaibeliek voltak).⁴⁶

Mobutu közvetlen bizalmasai köréből “lépett ki” a shabai származású *Nguza Karl I Bond*, akit az 1977. augusztusi 80 napos shabai felkelésben játszott vezető szereppel vádolt meg a diktátor. Nguza nem jutott Lumumba sorsára, mivel a nyugati hatalmak (USA, Franciaország, NSZK, Belgium) kormányfői kieszközltek a szabadságát, sőt a miniszterelnöki posztig emelkedhetett, egészen 1981. áprilisi elmozdításáig. Ettől kezdve az emigrációba vonult Nguza aktív elméleti és szervező tevékenységet folytatott a Mobutu-rezsim megdöntésére.⁴⁷ Az ő ellenzékiességének sajátossága a “kétfrontos” harcmodor hirdetése volt: egyidejűleg elvetette mind a “progresszisták”, mind a “nemzetközi kapitalizmus kiszolgálóinak” irányvonalát. Ez a kettősség a zairei ellenzékiesség szinte minden rétegére jellemző volt, ennek következtében megoldatlan maradt a nacionalista törekvések és a külföldi szövetségesek érdekellentéteinek feloldása (főként a gazdasági szférában). Nguza a többpárti parlamentáris demokrácia újbóli bevezetésében látta a kivezető utat, mégpedig az erőszakmentesség jegyében “belülől”, tehát “saját erőből” végrehajtott rendszerváltás révén.⁴⁸

A zairei belső ellenállás erői közé emelkedtek a gyarmati korszakból eredően viszonylag számottevő dolgozói osztály egyes rétegei is. (Egykor az 1965-ös államcsínyt a munkás rétegek is kedvezően fogadták, sőt támogatták.) A mobutista állam-rezon azonban egészében felszámolta a dolgozói érdekvédelem és képviselő szervezeteket, mozgalmát. Csak egyetlen államosított szakszervezet létezhetett, az állampárt befolyása alatt álló *Kongói Dolgozók Nemzeti Uniója* (Union National des Travailleurs Congolais, UNTC), sztrájkjog nélkül (a "vadsztrájkokra" a kormány megtorló akciókkal válaszolt). Ez a kiterjedt "társadalmi béke" a '70-es évek utolsó éveire megszűnt, és nagyhatású sztrájkhullám vette kezdetét.⁴⁹

A vidéki, falusi népi ellenállás hagyományos "fészkeit" a központi hatalom erőszakapparátusai folytonosan zaklatták, illetve fegyveres összetűzésekbe bonyolódva kísérelték meg az ellenőrzésüket. 1978-ban falvak tucatjait gyújtották fel a kormánycsapatok Kwilu tartományban, csupán azért, hogy a sikeres felkelő népvészér (Mulele) emlékét is megtorolják.⁵⁰

A 80-as és 90-es évek fordulóján a szovjetizált blokk összeomlásával, a kétpólusú biztonsági rendszer megszűnésével kedvezően alakultak a külső feltételek a mobutista rezsim felszámolásához. A nyugati diplomácia – a Kinshasában működő főként amerikai, francia, belga missziók – vezetői a '80-as évek második felében, a gorbacsovi nyitással egyidejűleg nyomást gyakoroltak a diktátor-elnökre, hogy „önként”, felülről kezdje meg a rendszerváltás előkészítését.

Zaire demokratizálásának számos előfeltétele mellett azonban továbbra is hiányoztak azok a minimális feltételek, amelyben a változások viszonylag békés jelleggel, pusztán politikai síkon kibontakoztathatók lettek volna. Az időközben felállított átmeneti kormány (1992) még tehetetlen volt, hiszen minden hatalom változatlanul az elnök kezében összpontosult, aki továbbra sem habozott katonai erőszakot alkalmazni a rend fenntartása céljából (1992-1993 folyamán több, halálos áldozattal járó incidensre került sor a mobutista elitcsapatok és a mobutizmus-ellenes tüntetők, illetve lázadók között). Az 1991-ben ismételt külföldi nyomásra alakított *Étienne Tshisekedi* kormányát szinte teljesen paralizálták a mobutizmus hasznélvezői. (Ez a jelenség a mai napig létezik.)⁵¹

Az átmeneti szakaszban a politikai pártok ismét felújíthatták legális tevékenységüket az országban. E vonatkozásban megismétlődött a történelem, hiszen akárcsak a függetlenség előtti időszakban, úgy ekkor is több tucat párt jegyeztette be magát a kilátásba helyezett választásokon való részvétel szándékával. (A pártok között – nem hivatalos vélemény szerint – több mobutista fedőpárt is alakult és jelentkezett a meginduló politikai csatározásokban.)

Az ellenállási és ellenzéki erőknek az 1990-es évek első felében nem sikerült Mobutu hatalmát megdönteniük, akinek egyelőre, ha újabb gyilkosságok árán is, viszonylag könnyen sikerült manővereznie a szaporodó támadások és kihívások közepett e. Az elnök-diktátor 1993. február végi egyhetes franciaországi látogatása is jelezte, hogy a zairei átmenetben továbbra sem csupán a belső politikai erők játszottak szerepet. Az ipari országok vezető csoportja, így a Közös Piac is félreérthetetlenül állást foglalt az ismétlődő kinshasai vérengzések alkalmával, hogy az átmeneti kormánynak és a parlamentet helyettesítő testületnek határozottabban kell élnie a neki juttatott hatalommal. A helyzetelemzők némelyike a katonai beavatkozás lehetőségét is felvetette a zairei rendszerváltozás konfliktusainak féken tartása, a régió pacifikálása céljából.⁵²

Különös megvilágításba került a mobutista uralom az 1994-es ruandai tuszi-hutu etnikai háború, majd a továbbiakban kialakult helyi háborús konfliktusok kapcsán, amelyek Zaire, Ruanda és Burundi között fejlődtek ki. A térség instabilitása nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Zairében elodázták a rendszerváltást, mondván, hogy a belső és külső biztonságot így lehetett megőrizni. Végül nagyban befolyásolták a zairei belpolitikai változások irányát és kifejtését mindazok a demokratizációs lépések, amelyek az ausztrál-afrikai régióban, a Dél-afrikai Köztársaságban mentek végbe. A mobutista diktatúra ily módon elveszítette létrehozatalának és fenntartásának értelmét. Zairében is elkerülhetlenné vált a gyökeres rendszerváltoztatás.⁵³

A mobutista uralom vége

1996 második felében indították meg a Mobutu-rezsim elleni fegyveres felkelést a *Demokratikus Erők Szövetsége Kongó-Zaire Felszabadításáért* (Association des Forces Démocratiques pour la Libération du Congo-Zaire, AFDL) elnevezésű erők, egy ambiciózus radikális ellenzéki, *Laurent-Désiré Kabila* vezetésével.⁵⁴ Az AFDL az ország keleti régiójában, a hutu-tuszi konfliktust kihasználva rövid időn belül felülkerekedett a mobutista központi hadsereg erői felett. A felkelőket mindenütt szimpátiával fogadta a lakosság többsége, annak ellenére is, hogy a "felszabadítók" túlkapasokat is elkövettek, s hogy esetenként a Zairében tartózkodó menekültek ellen is felléptek.

Az AFDL-nek nem volt kidolgozott rendszerváltó programja és csak kis létszámú vezető elittel rendelkezett, ennek ellenére a felszabadítási mozgalom népfelkelés jelleget öltött. Ez a belső támogatottság, valamint a Zairében érdekelt külső hatalmak politikai bátorítása,

stratégia-váltása – kiváltképpen az Amerikai Egyesült Államoké – biztosította, hogy 1997 tavaszára a “lázas” már csaknem az egész országra kiterjedjen (a főváros lakossága is nyíltan a Kabila-féle erők bevonulását sürgette). Maga Kabila csak a katonai akciók idején vált országosan ismertté. Magabiztosságát mutatja, hogy minden ún. békés, valójában halogató hatalomátadási kísérletet elutasított. Tehette ezt, mivel az USA már hivatalosan is a “múlt emberének” ítélte Mobutu elnököt.

Kabila bevallotta a mobutizmus felszámolását, valamint az ország egységének és a rendnek a biztosítását tartotta legfőbb feladatának, amit ideig-óráig sikerült is elérnie. Az AFDL sikeres hatalomátvételét a Mobutu-klán által emigrációba kényszerítettek is segítették. Az új hatalom képviselőinek és az évtizedes ellenzéki-ellenállási tevékenységben részt vevőknek a kapcsolatait azonban a feleknek nem sikerült megfelelően alakítaniuk.

A Mobutu-ellenes politikai csoportosulásoknak nem alakulhatott ki intézményesített befolyása a hatalmváltás kezdeti szakaszában, mivel egy részük az 1992-től kezdődő “átmeneti politikában” kompromittálódott, másik részük pedig nem volt képes túllépni a “verbalizmus” gyakorlatán, illetve szorosabb kapcsolatba lépni a fegyveres felkelőkkel. (Még az is félő volt 1997 tavaszán, hogy a felszabadítás gyors menetében megszűnhet az AFDL központjának befolyása, irányító szerepe, hiszen az egyes területek vezetése egymással versengve lépett fel a fennálló rendszer megdöntésére.) Miközben az ellenzékiek elévülhetetlen érdeme, hogy a kongóiakat a mobutizmus ellen hangolták, a hatalmváltás során a kongói politikai élet perifériájára szorultak, feltehetően átmenetileg. A napirenden lévő új feladat, az ország talpra állítása, a társadalom megszervezése, végső soron az ország működésének helyreállítása kétségtelenül meghaladta ennek a szövetségnek az erejét és felkészültségét.

2001. január 16-án Laurent Kabilát meggyilkolták. Likvidálásához döntően a központi hatalom megerősítését ellenző, a belső és külső környezet konszolidációját illetően ellenérdekelt erők (pl. ruandai és ugandai lázadók és más etnikai kötődésű és politikai téren Kabila-ellenes szereplők) adtak hátteret.⁵⁵

Laurent Kabila, együttműködve a Világbankkal, az ENSZ-szel és figyelembe véve a nagyhatalmak, köztük az USA változó Afrika-politikáját, “heroikus optimizmussal” látott hozzá a Kongói Demokratikus Köztársaság agóniájának felszámolásához, de rövid időn belül a nem szűnő polgárháború és káosz, a népiirtásig terjedő általános erőszak lehetetlenné tette a gyors sikerek elérését.⁵⁶

A meggyilkolt elnök örökébe lépő fia, *Joseph Kabila* sem rendelkezett megfelelő erővel és eszközökkel a békeállapothoz való gyors visszatéréshez. Számíthatott ugyan a nemzetközi

társadalom fontos szereplőinek szimpátiájára, de csak két évvel később (2003. jan. 15.) került sor az ENSZ BT-nek a keleti lázadókat, személy szerint *Jean-Pierre Bembat* elítélő állásfoglalására. A rendszeres erőszakot és – nem hivatalos hírek szerint – “kannibalizmust” háborús eszközként alkalmazó ellenfél azonban sorozatosan megakadályozta a kongóiak közötti dialógust, egy politikai rendezési terv kimunkálását. Joseph Kabila még 2001 októberében békéltető tárgyalásokat kezdett, amelyen az állam nevében a központi kormány, a Kinshasában működő “nem fegyveres” ellenzék, valamint a szomszédos államok által irányított négy fegyveres szervezet volt hivatott tárgyalni. Ezenkívül az ifjabb Kabila több politikai kezdeményezéssel igyekezett erősíteni a kormányához fűződő bizalmat. (Így négy alelnöke közé kettőt az ellenséges lázadó mozgalmakból választottak: Rassemblement Congolais pour la Démocratie, RCD, melyet Ruanda támogatott; Mouvement de Liberation du Congo, MLC, amely Ugandától kapott támogatást.) Ezt az “1+4 formulát” az új elnök a kormányosztok gondos elosztásával igyekezett hitelessé tenni.

2002 decemberében a felek békeegyezményt írtak alá, meghatározva, hogy előkészítik az 1960-as függetlenné válás utáni második demokratikus választást. A megállapodás azonban nem tartalmazta a lázadók lefegyverzését, az aláírók közötti kölcsönös bizalmatlanság fennmaradt. (A polgárháború 4 éve alatt becslések szerint 2,5 millió ember esett áldozatul, többségükben civilek.) Az MLC vezetője, Bemba az Egyenlítői tartományban (ez a terület Mobutu származási helye) szinte önálló államot épített ki, ahol engedélye alapján líbiai csapatok állomásozhattak⁵⁷. Az erőszak eskalációjáért felelőssé tehető vezető egy személyben a “háború embereként” és a köztársaság alelnökeként folytathatta tevékenységét.

A nehezen kialakított hatalmi egyensúly igen törekenynek volt mondható, csupán 2003. június 29-ére sikerült egy újabb egyezményt tető alá hozni a felek között az RCD lefegyverzésére vonatkozóan. A kongói válság ezzel ismételten enyhébb szakaszába lépett, azonban az évtizedeken át manifesztálódó “betegség” többrétű kiváltó okait továbbra sem sikerült érdemben kiiktatni sem a hatalmi szférából, sem a kongói társadalom életéből. Formálisan a kormányzati munkából több erő veszi ki részét (a kongói haderő felső vezetésében az MLC, az RCD-ML meghatározó szerepet kaptak). Ugyanakkor hiteles hírek szerint az RCD a megállapodás megkötéséig intenzív katonai műveleteket folytatott Ruanda segítségével a számára tiltott területeken (kampalai és hararei ültetvények).⁵⁸

Mérleg - kitekintés

A belga gyarmati paternalista diktatúra, majd a Sese Seko Mobutu-féle uralom együttesen évszázados károsító hatásainak megszüntetése és a Kongói Demokratikus Köztársaság népeinek új fejlődési pályára állítása, a “kongói betegség” leküzdése továbbra sem megoldott feladat. Azt az “elmozdulást”, amit a jelenlegi hatalmi elit elért, jelent ős mértékben a konfliktus során a kongói polgárháborúba filtrálódott külső, nemzetközi szereplők magatartásában bekövetkezett változás kényszerítette ki.

Történelmi távlatokra szóló megoldást a kongói válság felszámolására minden bizonnyal a belső biztonságot célzó komplex intézkedéseken túl egy átfogó, Afrika-közi rendezés megindítása hozhat, amely szoros kölcsönhatásban áll a posztbipoláris átmeneti korszak új világrend megalkotására irányuló erőfeszítésekkel. Egy ilyen többemeletes konszolidációs béketeremtő politika a “kongói betegség” motivációs bázisára tekintettel különféle módon kísérrelhető meg, így a túlnövesztett közép-afrikai állam pragmatikus szellemben való és a kongói népek közötti egyetértés alapján végrehajtható újrászervezésével (pl. együttműködő államcsoport kialakítása, integrálisan szervezett föderalista állam létrehozása stb.). Ilyen formációk létrejötte sem nélkülözheti az egész Fekete-Afrikára érvényes újabb politikák és stratégiák lehető legrövidebb idő alatti életbeléptetését, az érintett afrikai és más külhatalmi szereplők részvételével.

Jegyzetek

- ¹ A tanulmányban a volt Belga -Kongóra vonatkozóan a Kongó ill. Zaire elnevezést használjuk. (A Szerző)
- ² A kongói gyarmatosítás és függetlenné válás történetének áttekintéséhez lásd a szerző "Belga-Kongó függetlenné válása, a Lumumba-kormány kül- és belpolitikája 1956-1961. A kongói válság kialakulása" c. kandidátusi értekezését, Budapest, 1987. pp. 300. A mű rövidített változata megjelent az Oktatási Minisztérium sorozatkiadványaként.
- ³ V.ö. Les Dossiers du C.R.I.S.P.-ben közölt vonatkozó dokumentumokkal. [C.R.I.S.P. : Centre de Recherche et d'Information Socio -Politiques]
- ⁴ A *Conscience Africaine* különszáma, amely átfogó elemzést és kritikát adott a kongói gyarmati rendszerről, 1956 júliusában látott napvilágot, közli: Les Dossiers du C.R.I.S.P., *Congo 1959*, Brüsszel, C.R.I.S.P., 9-16.o.; v.ö. még az ABAKO "ellennyilatkozataival", 1956. aug. 23., u.o. 16-21. o.
- ⁵ L. a pártok jegyzékét in: Les Dossiers du C.R.I.S.P., *Congo 1959*, i.m., 279-285. o.
- ⁶ *Benkes Mihály*, i.m. 45-72.o., v.ö. *Crawford Young*, Introduction à la politique congolaise. Brüsszel, C.R.I.S.P., 1968. 158. o.
- ⁷ *A. Kashamura*, «Le témoignage d'un compagnon», Jeune Afrique, 27 janvier 1972.
- ⁸ *L. Benkes Mihály*, Belga-Kongó függetlenné válása [...] i.m.
- ⁹ A miniszterelnököt a Mobutu ezredes által végrehajtott puccs (1960. szeptember 5.) után háziőrizetben tartották, majd szökési kísérlete után bebörtönözték a thysville-i katonai bázison (dec. 3.). Itt földveremben tartották. 1961. jan. 17-én átadták politikai ellenfelének, Moise Csombénak, Katanga vezetőjének. A repülőút során végig brutalizálták, beszámolók szerint már eszméletlen állapotban érkezett Elizabethville-be. A továbbiakban a katangai vezetők, valamint belga tisztek jelenlétében hosszasan kínozták, életét egy belga tiszt tarkóra irányított kegyelemlövés oltotta ki. A gyilkosság szálai külső szereplőkig is elvezetnek (Belgium, Egyesült Államok és más, nem kormányzati szereplők köréig). A politikai gyilkosságról több eltérő változatot ismerünk. Lumumba likvidálására vonatkozóan hiteles, rövid leírást ad *Jean-Claude Willame*, ismert Kongó-kutató Patrice Lumumba c. könyvében (Paris : Éd. Karthala, 1990., 12. fejezet, 435-467. o.) V.ö. még *Yves Benot*, La mort de Lumumba ou la tragédie congolaise. Chaka, 1991. 180. o.
- ¹⁰ Az USA brüsszeli nagykövetének, William Burdennek távirata "alapoza meg" a "szovjet báb" minősítést. V.ö. 1960. aug. 19-i távirat, N° 258.
- ¹¹ Lumumba politikai nézetéről *Jean van Lierde* publikált dokumentumkötetet Jean -Paul Sartre előszavával: Patrice Lumumba, Textes et documents recueillis et présentés par Jean van Lierde. Párizs, Présence Africaine, 1963. V.ö.: *B. Verhaegen*, Association des évolués de Stanleyville et le débuts politique de Patrice Lumumba. Brüsszel : Centre d'étude et de documentation africaines (CEDAF), 1983.
- ¹² Ld. ehhez *Jean-Claude Willame*, Patrice Lumumba, la crise congolaise revisitée, Párizs, Éd. Karthala, 1990, 21 -54, 293-302. o.
- ¹³ V.ö. *É. Mendiaux*, Moscou, Accra et le Congo. Brüsszel, Éd. Charles Dessart, 1960.
- ¹⁴ A politikai történetet publikációk hosszú sora taglalja különféle nézőpontból. Ezek közül a legáttekinthetőbb és megbízhatóbb képet a C.R.I.S.P. által kiadott *Du Congo au Zaïre 1960-1980 : essai de bilan* című monográfia nyújtja (sous la direction de J. Vanderlinden, Bruxelles, 1980). A részletekre vonatkozóan lásd a Les Dossiers du C.R.I.S.P. Kongóról szóló dokumentumköteteit.
- ¹⁵ L. ehhez *Jean Kestergat*, Du Congo de Lumumba au Zaïre de Mobutu. Brüsszel, Paul Legrain, 1986. 99 -106. o.
- ¹⁶ A Lumumba-gyilkosságról több változat vált ismertté. Ezek közül *Pierre De Vos*, Vie et mort de Lumumba, Calmann-Lévy, 1961. megbízhatóan rögzíti a történetet. V.ö. még *Yves Benot*, La mort de Lumumba ou la tragédie congolaise. Párizs, Éd. Chaka, 1991. 163 -179. o.
- ¹⁷ Az Adoula-kormány politikájára és működésére vonatkozóan l. Les Dossiers du C.R.I.S.P., *Congo 1964*, Brüsszel, C.R.I.S.P., II. f., 79-122. o.
- ¹⁸ Les Dossiers du C.R.I.S.P., *Congo 1964*, i.m., 8-10., 31-43. o.
- ¹⁹ Les Dossiers du C.R.I.S.P., *Congo 1964*, i.m., 173-185. o.; l. még: Les Dossiers du C.R.I.S.P., *Congo 1965*, Brüsszel, C.R.I.S.P., 135-200. o.
- ²⁰ Les Dossiers du C.R.I.S.P., *Congo 1965*, i.m., 340-382. o.
- ²¹ Les Dossiers du C.R.I.S.P., *Congo 1965*, i.m. 409-428. o.
- ²² *L. J. Chomé*, L'Ascension de Mobutu. Du Sergent Joseph Désiré au Général Sese Seko. Brüsszel, Éd. Complexe, 1974; *J. Chomé*, Mobutu et la contre-révolution en Afrique. Waterloo, Tiers Monde et Révolution, 1967.; v.ö. Mobutu elnök 1965. december 12-i programbeszédével, in: Les Dossiers du C.R.I.S.P., *Congo 1965*, i.m. 438-444. o.
- ²³ A Mobutu és Mulemba által bevezetett rezsim kezdeti tevékenységére vonatkozóan lásd: Les Dossiers du C.R.I.S.P., *Congo 1965*, i.m. 427-438. o.

- ²⁴ J-Ph. Peemans, J-M. Wautelet, F. Bezy, Accumulation et sous -developpement au Zaïre, 1960-1980. Louvain-la-Neuve, 1981, 32. o., vö. Vellut kutatói eredményeivel az 1920 -1945 közötti időszakra vonatkozóan, in Gen ève Afrique, no. 1, 1979
- ²⁵ J. Chomé a legfontosabb nyugati hatalmak érdekeltségeiről közöl kimutatást az 1970 -es évtized első éveiről, ebben Belgium, Kanada, Franciaország, Nagy-Britannia, Japán, az Egyesült Államok, Hollandia és a Német Szövetségi Köztársaság szerepel.
- ²⁶ Les Dossiers du C.R.I.S.P., Congo, 1966. Brüsszel: C.R.I.S.P., 105-123. o.
- ²⁷ Les Dossiers du C.R.I.S.P., Congo 1966, i.m. 42-44. o.
- ²⁸ Les Dossiers du C.R.I.S.P., Congo 1967. i.m. 108. o.
- ²⁹ "Le Manifeste du MPR", 114-116. o.
- ³⁰ L. "Authenticité, Ideologie, Doctrine, Methodologie". Ed. Inst. Manda Kabobi. Kinshasa : Bureau Politique du MPR, 1977.
- ³¹ L. Benkes Mihály, A zairei szervezett ellenállási-ellenzéki erők politikai törekvései. In: Múltunk, 1997. 2. sz., 181 - 197. o.
- ³² J. Vanderlinden, La république du Zaïre. Paris : Berger -Levrault, 1975.; A propres de la Constitution zairoise du 15 février 1978. Bulletin des séances de l'ARSOM, 1978. 334 -356. o.
- ³³ Ma bike-Kalanda, La remise en question: Base de la décolonisation mentale. [s.l.], [s.n.] [1966]
- ³⁴ Nguza Karl I Bond, Mobutu ou l'incarnation du mal zairois. London : Collings, 1982. V.ö.: Benkes Mihály, Mobutu-ellenes vallási énekek, in: Aetas, 1997. 1. sz., 84-97. o.
- ³⁵ A kérdésre vonatkozó gazdag irodalomból lásd Michael G. Schatzberg, Mobutu or Chaos? : The United States and Zaïre, 1960-1990. Lanham, MD, University Press of America, 1991; Sean Kelly, America's Tyrant : the CIA and Mobutu of Zaïre. Washington, DC, American University Press, 1993; David N. Gibbs, The Political Economy of Third World Intervention : Mines, Money, and U.S. Policy in the Congo Crisis. Chicago, University of Chicago Press, 1991.
- ³⁶ Az ún. harmadik világ koncepció mili táns követőit a korszak radikális mozgalmához soroljuk (fr. tiers, ~erce = harmadik; monde = világ, ejtsd: tyiermond – a szerző).
- ³⁷ J. Chomé különféle gazdasági mutatókat közöl a Világbank adatai alapján: Mobutu, Guide suprême : apres l'ascension. Brüsszel, 1975. 101-152. o.
- ³⁸ L. az Africa News (U.S.) 1977. április 12 -i kimutatását az amerikai segélyezésről.
- ³⁹ De Standaard, 5.11.1976
- ⁴⁰ Bokassa 1976/77 fordulóján hirdette ki a császárságot.
- ⁴¹ Le Comité Zaïre, La CIA et la Zaïre. Antwerpen, Le Comité Zaïre, 1977.; vö. még: John Stockwell, In Search of Enemies : a CIA Story. replica Books, 1997. 136.o.; Stephen R. Weissman, American Foreign Policy in the Congo 1960-1964. Ithaca, Cornell University Press, 1974; Stephen R. Weissman, CIA Covert Action in Zaïre and Angola: Patterns and Consequences. Political Science Quarterly, vol. 94, no. 2, 263 -286. o.
- ⁴² Les Dossiers du C.R.I.S.P., Congo 1966, 1967 i.m. vonatkozó dokumentumok
- ⁴³ L. a Jeunesse du Mouvement Populaire de la Révolution (JMPR) 1980 -as terjedelmes memorandumát. Közli: Lumuna Sando: Zaïre, quel changement pour quelles structures. Brüsszel, Éd. Africa, 1980.
- ⁴⁴ Nyílt levél a köztársaság elnökének, az MPR "alapító -elnök polgártárshoz", 1980. nov. 1. Compte rendu analytique 137. sz. 187. o., CEDAF-Bruxelles.)
- ⁴⁵ (fr.) communautaire = közösségi; ejtsd: kommunoter. A kommunotarizmus az Union des Démocrates pour le Progrès National (UDPS) párt szerint, mint közösségi doktrina leginkább megfelel az afrikai filozófiának. L. ehhez: Benkes Mihály, A zairei szervezett ellenállási-ellenzéki erők politikai törekvései c. tanulmányt, in: Múltunk, 1997/2., 181-197. o.
- ⁴⁶ La Libre Belgique, 1990. dec. 17., l. még: Zaïre, Années 90, I-II. k., Brüsszel, Les Cahiers du CEDAF/ASDOC, 1991. 5 - 6. sz., 1992. 1-2. sz.
- ⁴⁷ Des Peuples, 1982. szept. 18-19-20., 71. o.
- ⁴⁸ Nguza Karl I Bond, Le Zaïre de demain. Réflexion pour la III. République du Congo. Anvers, Éd. Soethoudt, 1983; vö. La Libre Belgique, 1990. dec. 5.
- ⁴⁹ Du Congo au Zaïre, i.m., 158-160. o.
- ⁵⁰ Benoit Verhaegen, Rébellion au Congo, les Études du CRISP/IRES. Brüsszel-Kinshasa. 1969. II. k. von. részek, továbbá Report inédit de l'équipe de l'évêché d'Idiolo. CEDAF-Brüsszel és Info-Zaïre, 1978. április.
- ⁵¹ l. erről bővebben Benkes Mihály, A zairei szervezett ellenállási-ellenzéki erők [...] i.m.
- ⁵² L. Africa's great war, Economist 7/6/2002, vol. 364, issue 8280, p.43, 3p; Weiss, Herbert, Civil war in the Congo. Society, Mar/Apr 2001, vol. 38 issue 3, 67, 5 o.
- ⁵³ Benkes Mihály, Afrika a posztbipoláris rendszerben. In: Társadalom és Hon védelem. (ZMNE) 1997. 1.sz. 53 -61.o.; vö. Whither Regional Peace and Security : the Story of DRC After the War. Szerk. Denis Kadima és Claude Kabemba. Pretoria, African Century Publications, series no. 1, 2000
- ⁵⁴ J. D. Kabila életútjára vonatkozóan lásd: T. Turner, The Kabilas' Congo. In: Current History, 2001 május
- ⁵⁵ Who killed Laurent Kabila? – Economist, 3/23/2002. vol. 362. issue 8265. 44. o.

⁵⁶ *M. Crawley*, Agony in Africa, Democratic Republic of Congo. *Maclean's*, 6/9/2003, vol. 116 issue 23., 2p ; *vö. még* Que s'est-il passé à ITABA? in: *Le Monde*, 24 oct. 2002. 14. o. ; La guerre du Congo se rallume à Uvira, sur les rives du lac Tanganyika in: *Le Monde*, 7 nov. 2002, 4. o. (Mindkét cikk szerzője *Jean-Philippe Rémy*)

⁵⁷ *L. ehhez*: Accord de paix et partage du pouvoir au Congo-Kinshasa par St. Smith in: *Le Monde*, 18 déc. 2002, p.4 ; *vö.* Kabila, a victor in peace in: *Economist*, 05/05/2001 -05/11/2001, vol. 359, issue 8220, 39., 2. o.

⁵⁸ Le mémorandum sur l'armée ouvre la voie à nu adieu aux armes en RCD in: *Le Monde*, 30. juin 2003.